

VI. ТЕРМІНОЗНАВСТВО

Системи бібліо- й термінографічної інформації з української лінгвостилістики ХХ – початку ХХІ ст.

Світлана Биби́к

д. філол. н., професор, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови, Інститут української мови
НАН України, Україна, E-mail: sbybyk2016@ukr.net

In this article the main attention is attracted to the sources of creation of terminographic works in linguostylistics. Among this sources we distinct the metabibliographic one, metalanguage indices of monographs, branch dictionares, guides, encyclopedia. Review of other sources is proposed with taking into account the time of their ediction and the methods of representation of metalanguages of linguostylistics. The full analysis was made of content and structure of biblioterminographic work “Ukrainian linguostylistics XX – beginning of XXI century: system of notion and bibliographical sources”.

Ключові слова — лінгвостилістика, термін, бібліографія, термінографія, лінгвостилістика, метатекст, метарозмітка, метабібліографія, ключове слово.

I. Вступ

Сучасна лінгвостилістика розвивається доволі активно під впливом інтегративних процесів, стимульованих пошуками нових підходів до опрацювання новітніх об'єктів мовної практики, а також тих, що вже стали історією літературної мови. У зв'язку з цим набувають актуальності кілька питань: 1) розширення поняттєвого апарату лінгвостилістики і перевірка його на «термінологічність», тобто відповідність вимогам бути словом чи словосполученням певної галузі науки; 2) створення сучасного реєстру підсистеми термінів лінгвостилістики; 3) укладання галузевих довідкових видань з метою узагальнення наукових бібліографій та систематизації термінографічних джерел лінгвостилістики.

До сьогодні дослідники-лінгвостилісти не мають спеціалізованого енциклопедичного видання, яке б задовольняло потреби в уточненні тих чи тих дефініцій, мало би ієрархізовану парадигму термінів своєї галузі досліджень. Але й сама потреба в такій праці чи таких довідково-енциклопедичних джерелах не може бути вирішена без визначення засад кодифікації термінології лінгвостилістики.

Отже, мета поданої розвідки й зумовлена завданням актуалізувати відомості про систему бібліо- та термінографічних джерел у галузі стилістики української мови, окреслити перспективи створення нових систематизувальних інформаційних праць, проаналізувати інформативність метатекстових складників біобібліо- та термінографічних джерел зі стилістики.

II. Система джерел формування терміноапарату лінгвостилістики та чинники його модифікації

Потреба у створенні бібліографічних джерел — це насамперед свідчення того, що вже накопичений певний дослідницький досвід. Так само галузева термінографічна інформація вимагає закріплення у словниках, довідниках, покажчиках.

Словники. Одним із перших показових термінографічних покажчиків зі лінгвостилістики став «Словарь славянской лингвистической терминологии» [8], який крім інших парадигм і підпарадигм термінів науки про мову, охопив і реєстр понять зі стилістики – близько 150 термінологічних одиниць, які були зафіксовані в науковій літературі на період до середини 60-х рр. ХХ ст. Як стрижневі, ключові, у цій праці визначені терміни *Висловлення 1, Текст, Стиль 1, Стилістична норма, Сфера стилю, Інтеріндивідуальний стиль, Індивідуальний стиль, Стиль літературного (художнього) напрямку, Стиль епохи, Мова письменника, Мова літературного твору, Стилістично-нейтральний мовний засіб, Стилістично забарвлений мовний засіб, Художній засіб, Архаїзм, Неологізм 1, Стилістичне транспонування мовних засобів, Автоматизація мовних засобів, Актуалізація мовних засобів, Інтелектуалізація, Стилістичний мовний засіб, Стилістична форма, Стилістичний жанр, Стилістичний характер (висловлення), Стилістичне забарвлення, Образне найменування, Авторська мова.*

Етапними для української лінгвостилістики стали словники лінгвістичних термінів Є. В. Кротевича, Н. С. Родзевич (1957 р.), Д. І. Ганича, І. С. Олійника (1985 р.), С. Я. Єрмоленко, С. П. Биби́к, О. Г. Тодор (2001 р.), А. П. Загнітка (2012 р.). Структура словникових статей у них, як відомо, традиційна: реєстрова одиниця, дефініція (спорадично — приклад). За майже сорок років від часу виходу першого «Словника лінгвістичних термінів» Є. В. Кротевича, Н. С. Родзевич до видання словника «Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» (за ред. С. Я. Єрмоленко) у реєстрі понять лінгвостилістики стали актуальними ще й *Абстрактність (книжність) стилю, Апперцепція, Бібліїзм, Вудьгаризм, Дискурс, Домінанта стилю, Ідіостиль, Канцеляризм,*

Комунікат, Мовна картина світу, Підтекст, Розмовність, Словесність та ін.

Вагомим джерелом для формування реєстрів словників, довідників, енциклопедій з лінгвостилістики є енциклопедія «Українська мова» (2000, 2004, 2007 рр. видання), у реєстрі якої 51 термін, пов'язаний з питаннями стилістичного вживання, стилістичних функцій одиниць мови, функціональною стратифікацією сучасної української мови. Як бачимо, рівневий статус стилістики, визначений у період 60-початку 90-х рр. ХХ ст., позначається на критеріях відбирання реєстрових термінологічних одиниць у бік зменшення їх кількості. Натомість сучасна лінгвостилістика послуговується значно ширшим арсеналом понять-термінів, і це засвідчив, наприклад, довідник «Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела» (К., 2007), про який детальніше йтиметься нижче.

Модифікація терміноапарату лінгвостилістики у зв'язку з процесами інтеграції об'єктів дослідження та оновленням підходів до їх вивчення може відбивати і дотична довідкова література. Наприклад, з галузі соціальних комунікацій та журналістики [5] – *Контент, Медійний жанр, Авторська програма, Відеоряд, Портрет, Підтекст, Діалог, Інтердискурсивність, Комунікативний текст, Інфоцид, Контекстуальність* тощо. Так само актуальна для сучасної лінгвостилістики термінографічна праця Ф. С. Бацевича [1], яка уможливило корекцію реєстру термінів за рахунок актуалізації термінологічних одиниць із галузі міжкультурної комунікації – *Адаптація лінгвокультурна, Адаптація міжкультурна, Атмосфера спілкування, База лінгвокультурологічна, Варіативність комунікації міжкультурна, Вертикальний контекст, Дискурс культури, Домінанта ціннісна культури, Етнотекст, Лінгвокультурема, Одиниця мовна культурно маркована, Поле лінгвокультурологічне, Прагматика* та ін.

Модифікація терміноапарату лінгвостилістики упродовж останніх двадцяти років – наслідок не формальних змін термінологічних парадигм, а насамперед результат розширення завдань лінгвостилістики, яка давно вже вийшла за межі рівневого підходу і здобула статус науки про текст культури, функції мови в різних сферах її життя, способи мовомислення в них, науки про дискурс української культури. Лінгвостилістика постала єдиною ланкою в контексті теорії «мова і культура», що має широкі перспективи розвитку. Це засвідчують новітні напрямки лінгвістики – комунікативна, прагматична, юридична, політична, медійна, а також – лінгвокультурологія, риторика. Відсутні кореляції лінгвостилістики та соціолінгвістики на тлі актуалізації антропоцентричних підходів до мови.

Монографії. Вагомим джерелом для формування реєстрів термінографічних джерел лінгвостилістики є індивідуальні мовнографії, тим більше ті, що охоплюють фундаментальні питання сучасної науки. Одним із таких джерел в українській стилістиці є мовнографія С. Я. Єрмоленко «Нариси з української словесності» [4]. Текст супроводжує предметний покажчик, реєстр якого

склали 582 терміна і терміновживання, що свідчить не лише про широту зацікавлень авторки, а й про значний поступ у розвитку, розширенні терміноапарату лінгвостилістики від другої половини 80-х рр. ХХ ст.

Підручники. Актуальні й підручники зі стилістики для вищих навчальних закладів, які вміщують словники/показчики відповідних термінів. Такими є підручники А. П. Коваль, О. Д. Пономарева, а також підручник за редакцією Л. І. Мацько «Стилiстика української мови» (К., 2003). Останній розширює реєстр термінів лінгвостилістики насамперед за рахунок понять риторичних, фоностилістики та термінів на позначення стилістичних фігур, тропів, жанрів – *Мовна характеристика (портрет), Парабола, Первазія, Риторика, Сарказм, Стихологія, Топос, Харизматизм, Щоденник* та ін.

Предметні показники, подібні до тих, що містять названі монографії, підручники, показові з погляду їхньої природи, адже вони вміщують метатекстові одиниці. Монографічний текст з реєстром уживаних у ньому термінів – це двотекст зі своєрідними семантичними «нитками», якими він зв'язаний. Пропоновані показники посилюють інформативність основного тексту, модифікують способи його прочитання: за текстом у первинному широкому значенні цього терміна (за материнським текстом), і за ключовими словами, метатекстовими одиницями реєстру, що відсилають читача (у разі наявності в показникові покликань на сторінки, де вживаються відповідні поняття-терміни, термінологічні словосполучення). Такі показники метатекстових одиниць посилюють вартісність основного тексту і посилюють перспективи процесу кодифікації терміноапарату галузі залежно від ступеня семантичної автономності щодо основного тексту. Такі показники, як правило, складає сам автор. Отже, він є тим, хто виокремлює зі своєї індивідуальної наукової картини світу складники, що уналежені до метамови галузі. Отже, такий вид діяльності науковця, як складання показника до наукової праці, – це один із вагомих механізмів формування і кодифікації метамови науки.

Бібліографія. Крім показників термінів, у галузі української лінгвостилістики, засадничим джерелом опису її історії є бібліографічні та біобібліографічні показники, або метабібліографії. Такі збірники укладають дедалі частіше, що засвідчує зміни в культурі наукового дискурсу: зростає роль особистості науковця-дослідника як визнаного фахівця у певній галузі; сучасний період виявляє сформованість наукових шкіл у дослідницьких центрах України. Отже, праці з української лінгвостилістики зафіксовано, наприклад, у метабібліографіях Л. А. Булаховського [7], І. К. Білодіда [6], В. М. Русанівського [2], Г. П. Їжакевич [3].

Бібліотермінографічні джерела. Серед таких видань показовий довідник «Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела» [9]. Він вирізняється особливою метарозміткою: у ньому виокремлено бібліографічну частину, супропорядковувану вступною статтею з аналізом динаміки функціонального різновиду мови (2784 праці) та

термінологічного апарату його опису, а також термінографічну анотацію – ключові слова-терміни відповідної наукової праці. Специфіка виокремлення ключових слів пов'язана з тим, що вони вказують на належність статті до певного розділу стилістики, на зв'язок із системою досліджень «мова письменника N»; фіксують систему термінів, якими послуговується відповідний дослідник. Наприклад, Дудик М. П. Про мовностилістичні аспекти публіцистики // Проблеми граматики і лексикології української мови. — К., 2001. — С. 191-198. • мова публіцистики • неологізм; Пархонюк Л. М. Спроба лінгвостилістичного аналізу невідокремленої прикладки-епітета в поезії М. Рильського // Тези доп. і повідомл. респ. наук.-теорет. Конф. — Житомир, 1985. — С. 64-66. • прикладка-епітет • Рильський тощо.

Вагомі для проведення зіставлень реєстрів термінів лінгвостилістики Індекси використаних термінів [9: 333-367]. Це додатковий пошуковик, у якому застосовано специфічну метарозмітку — зазначено номер розділу показчика та номер публікації, де вжито той чи інший термін. Індекси охопили однослівні терміни та термінологічні словосполучення: *аббревіатура; абстракт; арго; синонім; авторська інновація, авторська інтерпретація фразеологізму, авторська мова, авторська оповідь, авторська публіцистика, авторська ремарка, авторська розповідь, авторське виправлення, авторське слово, авторський афоризм, авторський вислів, авторський коментар, авторський лексикон, авторський неологізм, авторський новотвір, авторський підтекст* і т. ін. За кількістю фіксацій термінів видно, що найбільше праць з лінгвостилістики, де застосовують терміни: метафора (108), мова газети (66), епітет (59), діалектизм (58), мова преси (45), антропонім (39), ідіостиль (36), просторіччя (34), розмовна лексика (33), поезика (32), засіб гумору (29), okazionalizm (27), лексико-семантичне поле (20), новотвір (18), перифраз (18), поетичний словник (17), дієслівна синоніміка (17), індивідуальний стиль (16), лексична синоніміка (15), ключове слово (15), експресивність (15), взаємодія стилів (14), власна назва (13), кольороназва (12), історизм (12), богословська термінологія (12), образ (11), біблійний образ (6), газетний текст (6) та ін. Виявлені кількісні показники щодо вживання тих чи тих термінів лінгвостилістики не можуть бути визначальним маркером для укладання реєстру словника термінів лінгвостилістики, адже активність деяких із термінів зумовлена змінами у методологічних підходах до опрацювання текстів, до вивчення мовної практики спільноти у певній функціональній сфері (наприклад, сакральній, з якою пов'язана активність богословської термінології у новітніх працях) чи мовної практики як діяльності письменника (наприклад, у 90-х рр. XX ст. набув актуальності термін «лексико-семантичне поле»).

Цей довідник є базовим для укладання енциклопедії «Українська лінгвостилістика», над якою працюють у відділі стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України. Зміни в парадигмі лінгвостилістичних досліджень спонукають до залучення широкої дослідницької, довідкової бази, яка вже на сьогодні

потребує методів машинного опрацювання процесів терміновживання, співпраці з фахівцями з IT-технологій.

Проаналізовані джерела вивчення системи термінів лінгвостилістики засвідчують динамізм метамови цієї галузі знань, модифікації принципів лінгвістичного аналізу тексту, стилістичного аналізу функціональних різновидів літературної мови, зміни в культурі наукових досліджень.

Висновок

Українська лінгвостилістика упродовж минулого століття перебувала у стані становлення і формування терміноапарату. Кінець XX – перші десятиліття XXI ст. засвідчують суттєві зміни в парадигмі відповідних термінів: одні з них стають менш активними, інші – набувають активності і потребують ще роботи науковців-термінологів та фахівців у галузі лінгвостилістики з шліфування їхніх дефініцій, опрацювання з метою введення з інших інтегрованих систем науки в лінгвістику і відповідної кодифікації.

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. — К. : Довіра, 2007. — 205 с.
2. Віталій Макарович Русанівський: бібліогр. до 75-річчя / вступ. ст., упоряд. Н. Г. Озерова. — К. : Довіра, 2006. — 45 с.
3. Галина Прокопівна Іжакевич: Біобібліографія / упоряд. І. А. Синиця. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. — 56 с.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності / С. Я. Єрмоленко. — К. : Довіра, 1999. — 432 с.
5. Журналістика: словник-довідник / авт.-уклад. І. Л. Михайлин. — К.: Академвидав, 2013. — 320 с.
6. Іван Костянтинівич Білодід / вступ. ст. В. М. Русанівського ; показч. друк. пр. уклали : Н. Ф. Королевич, Л. П. Мостицька. — К. : Наук. думка, 1976. — 59 с.
7. Леонід Арсенійович Булаховський / вступ. ст. І. К. Білодіда ; бібліогр. склала Н. Ф. Гретченко. — К. : Вид-во АН УРСР, 1958. — 31 с.
8. Словарь славянской лингвистической терминологии / науч. ред. А. Едличка. — Praha, 1977. — 553 с.
9. Українська лінгвостилістика XX — початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела / за ред. С. Я. Єрмоленко. — К. : Грамота, 2007. — 366 с.
10. Шклярєвський В. Г. Метарозмітка корпусів текстів: стандарти і реалізація / В. Г. Шклярєвський // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». — 2014. — Вип. 49. — С. 300-303.